

Копилова С.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ ПІДЛІТКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ, ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН: СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ

Стаття присвячена проблемі визначення психологічного змісту феномену самоактуалізації підлітків з делінквентною поведінкою на основі системно-еволюційного підходу. Для усунення неоднозначності в тлумаченні сутності самоактуалізації й самореалізації особистості підлітка запропоновано керуватись еволюційним принципом, тобто на основі критерію віку. Це дозволило виявити специфіку самоактуалізації особистості підлітків з делінквентною поведінкою та розробити структурно-функціональну модель. Обґрунтовується доцільність застосування у дослідженні шляхів вирішення проблеми самоактуалізації підлітків переважно психодинамічного й суб'єктного підходів, а у дослідженні аналогічної проблеми у зрілому віці, – екзистенційно-гуманістичного.

На засадах системно-еволюційного підходу самоактуалізацію підлітків розглянуто як цілісність, що пояснює механізм розвитку особистості. У структурі самоактуалізації підлітків виділено предметно-змістовий компонент (відображає специфіку об'єктивних впливів навколишнього середовища та особливості життєвого досвіду особистості), когнітивний (виконує ціннісно-орієнтувальну функцію на основі Я-концепції), ціннісно-мотиваційний (забезпечує внутрішню саморегуляцію поведінки відповідно до ціннісних орієнтацій, самооцінки й життєвого досвіду) і поведінковий (забезпечує соціальну адаптацію до середовища, у тому числі креативні прояви відповідно до змісту власної свідомості і мотивів перетворювальної діяльності) компоненти. Продемонстровано, що делінквентна поведінка є наслідком порушення функціонування будь-якого з них або кількох одночасно. Найбільш суттєве значення у підлітковому віці мають зовнішні обставини буття (предметно-змістовий чинник), що позначаються на формуванні Я-концепції та набутті досвіду життєдіяльності, та когнітивний компонент, що позначається на розвитку здатності до кооперації.

Ключові слова: самоактуалізація, підлітковий вік, делінквентна поведінка структурні компоненти, творчий потенціал, системно-еволюційний підхід, суб'єктність, адаптивність.

Постановка проблеми. На початок ХХІ століття у психологічній науці накопичено значний концептуальний і емпіричний матеріал з проблеми самоактуалізації особистості. Початок цього процесу пов'язаний із науковими положеннями А. Маслоу, Дж. Роджерса, В. Фракла, Е. Фромма тощо, які вважаються фундаторами екзистенційно-гуманістичного підходу в психології.

Проблематика актуалізації особистості настільки широка й різноаспектна, що може стосуватись людей різного віку, різних видів діяльності та форм активності. Категорії «можливості» й «потенціал» цілком виправдано були застосовані вітчизняними й зарубіжними дослідниками для дослідження проблеми психологічної сфери підлітків, схильних до делінквентної поведінки. Проте, незважаючи на чисельність публікацій

і наукових праць, вчені не дійшли єдиної думки ні про сутність самоактуалізації, ні про особливості відповідного процесу у підлітковому віці, ні про структуру самоактуалізації підлітків з делінквентною поведінкою, що має практичне значення для вирішення питань діагностики й психокорекції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема самоактуалізації в науковому плані носить складний міждисциплінарний характер. Предметом уваги науковців у ХХІ столітті стали: сутність самореалізації як психологічного феномену (І.Д. Бех, Д.О. Леонтьєв, С.Д. Максименко, О.Л. Пінська), взаємозв'язок і взаємозумовленість самоактуалізації й самореалізації (В.О. Гомонюк, О.В. Дробот, С.В. Копилова, О.Л. Пінська, Н.В. Старинська); особливості самоактуалізації на різних вікових етапах, у тому числі в підлітковому

віці (Л. Московець), у юнацькому віці (І.В. Черкашина), на етапі професійної підготовки/професійного становлення (Ю.В. Рутіна, М. Боднар, М.О. Гутиря, В.О. Гомонюк), а також щодо зрілої особистості (А. Маслоу).

Незважаючи на численність публікацій і різноманітність аспектів дослідження проблеми самоактуалізації особистості, констатувати завершеність процесу теоретичного осмислення й методологічного обґрунтування не можна. До такого ж висновку приходять і інші вчені. Вони виділяють такі прогалини: «термінологічна невизначеність поняття «самоактуалізація» і відсутність концептуальної єдності у розумінні його природи [2]. А.М. Грись, Н.В. Старинська у своїх висновках зазначають, що на сьогодні питання самоактуалізації та її чинників перебуває на стадії розробки та розгортання нових горизонтів для дослідження. Застосування різних підходів для аналізу концептуальних основ поняття самоактуалізації приводить до його неоднозначного трактування. З урахуванням складності й багатогранності досліджуваного явища слід дати чітке визначення й характеристики функціональної значущості тих чи інших категорій, причому на основі методологічного знання [3; 9]. І хоча дослідники прагнули систематизувати наукові погляди на сутність самоактуалізації і усвідомлюють значення методологічного знання, використання принципів і методів неklasичної науки недостатньо для адекватного пізнання проблем людського розвитку. Отже, недосконалість світоглядно-методологічних засад пізнання складних динамічних об'єктів не дозволяє досягти узгодженого розуміння сутності самоактуалізації в психологічній науці. Виникає необхідність звернення до методологічних положень сучасної постнекласичної науки, що ґрунтується на загальнонауковій картині пізнання і принципі загального еволюціонізму.

Мета статті: визначення психологічного змісту (структури й особливостей прояву) феномену самоактуалізації підлітків з делінквентною поведінкою на основі системно-еволюційного підходу

Виклад основного матеріалу. В.І. Бондар пропонує розглядати системний підхід в контексті широкого ґносеологічного аналізу, зорієнтованого на врахування загальної змістової сутності і структури пізнання обраного для вивчення предмета дослідження в його статичній (композиція) та динамічній (очікуване функціонування)» [1, с. 3]. Погоджуємось із В.І. Бондарем, що будь-який об'єкт може розглядатися як система з ознаками

(властивостями) морфологічності, структурності, функціональності й генетичності становлення й подальшого розвитку.

Моделювання об'єкта – процес перетворення неперервної величини в перервну (дискретну) у вигляді моделі об'єкта, яка має свою композицію, структуру (внутрішню будову із притаманними об'єкту зв'язками дій, взаємодії, впливу – реакції) і функцію (діяльність, роботу, призначення, обов'язок) кожної частини зокрема і системи в цілому. У понятті «структура» фіксується механізм синтезу ознак, властивостей і характеристик елементів, інтегральним ефектом якого є властивості та характеристики цілісної системи, здатної до активного саморозвитку людини (оволодіння ресакралізацією) [1]. Ознакою структурного підходу до розгляду самоактуалізації є розгляд самоактуалізації у взаємозв'язку з іншими поняттями, такими як: «самореалізація», «самодетермінація», «самоутвердження», «самовизначення», «саморозвиток», «самовдосконалення», «саморегулювання», «самовиховання», «саморозвиток».

Для вирішення поставлених завдань доцільно звернутись до найбільш суперечливих аспектів екзистенційно-гуманістичного підходу щодо пояснення співвідношення понять «самоактуалізація» й «самореалізація». Якщо питання взаємозв'язку й взаємозумовленості цих процесів не викликає сумніву, то питання щодо первинності виникнення й характеру відношень між ними є прямо таки протилежними.

Так, І. Бех, Ю.М. Кулюткін, Г.С. Сухобська, І. Старинська, Г.К. Селевко інтерпретують самоактуалізацію як один з етапів самореалізації. Самоактуалізація є складова людського буття наповнює життя людини спрямованістю та сенсом. Л. Московець також вважає, що самоактуалізація передуює самореалізації, адже особистість у процесі життєдіяльності завдяки діяльності виявляє свою індивідуальність, стає тим, ким вона може стати. У процесі самоактуалізації особистість пізнає свої якості, визначає свої здібності й сильні сторони, а вже в ході практичної діяльності (самореалізації) втілює їх [5].

Існує й інша точка зору. О.Л. Пінська, Л. Московець, Д.О. Леонтьєв, Л.О. Коростильова розглядають самоактуалізацію як вищий рівень самореалізації. Вони керуються положенням про важливість в самоактуалізації внутрішнього (суб'єктивного), а в самореалізації зовнішнього (об'єктивного) результативного аспектів особистості [7]. Таке уточнення вказує, що мова йде про різний напрям зазначених процесів. Л. Московець конкретизує:

самоактуалізація є процесом інтеріоризації, проходить у внутрішньому плані («знизу вверх»), в той час як самореалізація здійснюється у зовнішньому плані та передбачає екстеріоризацію, перетворення можливого у дійсне («зверху-вниз»).

Зазначена суперечність може бути послаблена, якщо розглядати процеси як такі, що замкнені на різні типи умов. Мова йде про принцип інтервальності (Ф.Лазарєв), який конкретизує сутність принципу глобального еволюціонізму. У різному віці самоактуалізація набуватиме специфіку. Хоча самоактуалізація є вродженою тенденцією людини до безперервного розгортання необмеженого потенціалів різних сферах життєдіяльності, ця тенденція набуватиме специфіку на різних ступенях вікового розвитку людини.

С.Д. Максименко наголошує, що самореалізація особистості є «природною» і тотально-всезагальною якістю будь-якої особистості. Питання про її додаткове формування стояти не може. Більше того, виявляються відомими й основні механізми цього процесу. Тож проблема полягає в тому, що люди далеко не завжди розкривають усі свої сутнісні сили – якості, залишаючись неосвіченими щодо власного потенціалу. Автор підкреслює, що аналіз основних положень вітчизняної філософсько-психологічної традиції дає змогу встановити: самореалізація особистості є, насправді, органічно притаманною будь-якій людині (і зовсім недоречними є тези щодо того, що нібито дуже невелика кількість людей (самореалізується, оскільки «роблять» усі). Але соціальні обставини можуть бути такими, що сприятимуть більш активному і глибоко змістовному становленню (отже, самореалізації) особистості. І саме це є соціально-психологічною проблемою [4].

У випадку розгляду самоактуалізації як етапу самореалізації, цей процес має бути розглянутий в контексті більш узагальненого процесу, – становлення суб'єктності людини у підлітковому і юнацькому віці. При цьому варто використовувати положення психодинамічного підходу, зокрема про захисні механізми, які обмежують самовдосконалення особистості. У випадку аналізу самореалізації як складової самоактуалізації, останню слід розглядати як вищий ступінь розвитку особистості, що має характер становлення якості індивідуальності (як складову механізму самореалізації особистості). Цей процес характерний для зрілого віку і обґрунтований в екзистенційно-гуманістичному підході.

Для усунення неоднозначності доцільна диференціація понять. На нашу думку, для періоду

молодості доцільно залишити термін самоактуалізація, а для періоду зрілості – користуватись іншим терміном (наприклад, «самоствердження»). Така позиція зумовлена такими міркуваннями:

1. Перший увів у науковий обіг поняття «самоактуалізація» Д. Гольдштейн, який був психофізіологом, отже, розглядав функціональні аспекти життєдіяльності індивіда. Він застерегав від намагання передбачати існування специфічних потягів. Вони є спеціальними реакціями в особливих ситуаціях і становлять різноманітні форми, за допомогою яких організм як єдине ціле виражає себе [11]. «Актуалізація» означає вияв у дійсності, у дії, що має пряме відношення до діяльності й становлення суб'єктності індивідуума. Як зазначає Н.В. Старинська, категорія «активність» є системотворною при визначенні феномену самоактуалізації [9].

2. Поняття «потреба» характеризує будь-які прояви життя, отже, в еволюційному розрізі відповідає другому еволюційному ступеню. Поняття «метапотреба» відповідає третьому еволюційному ступеню, що пов'язаний із виникненням людини як такої, що володіє інтелектом. Саме на цьому рівні доцільне вживання поняття «самоактуалізація».

3. Поняття «самоствердження» скоріше характеризує прояв унікальності, що, з одного боку характеризує людину, а з іншого, – є способом втілення себе не тільки в продуктах діяльності, але і в інших людях. Це найвищий рівень – рівень «повноцінно функціонуючої особистості».

Отже, з урахуванням принципу глобального еволюціонізму, прояви можливостей людини в дійсності набувають специфіку на різних вікових ступенях. У період молодості, що охоплює підлітковий і юнацький вік, самоактуалізацію доцільно розглядати як адаптивну властивість (процес); стан, що характеризується набуттям свідомості й автономії; механізм становлення суб'єктності індивідуума. У дорослому віці самоактуалізація є проявом індивідуальності (повноцінно функціонуючої особистості); стан, що характеризується набуттям якості мудрості (зрілості); механізм самореалізації зрілої особистості. Як зауважує Н.В. Старинська, у вітчизняній практиці поняття «самореалізація» характеризує процес формування та механізм особистісної зрілості, що має акцент на завершеності і самоефективності [9].

Відповідно до завдань нашого дослідження, зосередимо увагу на тій площині структури самоактуалізації, яка відповідає особливостям підліткового віку. Для перевірки висунутих положень

проаналізуємо положення сучасних вітчизняних науковців щодо структури самоактуалізації підлітків.

Як зазначають Н.В. Старинська, О.Ф. Яценко самоактуалізація є і процесом, і станом, і властивістю спрямованості особистості, і не може обмежуватися жодною із зазначених характеристик [9]. Більшість науковців сходяться у думці щодо наявності двох аспектів у цілісному механізмі самореалізації особистості: зовнішньому, що передбачає власне самоактуалізацію особистості (процесуальний аспект) і внутрішньому, що пов'язаний із самоудосконаленням і виникненням новоутворень. Наприклад, В.О. Гомонюк виділяє дві і форми самореалізації: зовнішню та внутрішню. Перша спрямована на самовираження індивіда в різних сферах життєдіяльності: професії, творчості, спорті, мистецтві, навчанні, політичній та громадській діяльності та інші; друга, – забезпечує самовдосконалення людини у фізичному, інтелектуальному, естетичному, моральному та духовному аспектах. Відповідно можуть існувати три види проявів самореалізації особистості: 1) діяльнісна, – самовираження суб'єкта в різних видах діяльності; 2) соціальна самореалізація пов'язана з виконанням гуманітарної місії, будь-якої суспільно-корисної діяльності; 3) особистісна самореалізація сприяє духовному зростанню людини.

Абсолютно слушним є зауваження Н.В. Старинської, яка зазначає, що самоактуалізацію й самореалізацію слід розглядати як два аспекти (етапи) процесу саморозвитку особистості; як єдність внутрішнього і зовнішнього світу особистості. Доказом цього є принципи вітчизняної психології, представлені в роботах С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, Б.Ф. Ломова. Це принцип детермінізму, за яким дію зовнішніх умов зумовлено особливостями їх осмислення особистістю як цілісної системи внутрішніх мов; принцип єдності зовнішньої та внутрішньої діяльності, положення проте, що будь-яка діяльність має зовнішню та внутрішню сфери, і вони пов'язані між собою нерозривно [9].

При розгляді особливостей самоактуалізації в підлітковому віці слід, насамперед, виходити з адаптивного характеру відповідного процесу, а також його залежності від зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних, психологічних) чинників. До числа перших можуть бути віднесені чинники природного та соціального середовища, які можуть як сприяти (стимулювати), так і перешкоджати (активізувати захисні

механізми) процесу самоактуалізації. Подолання цих перешкод призводить або до пристосування до вимог середовища, або до оволодіння ним, знаходження більш ефективних способів поведінки. До числа внутрішніх суб'єктивних чинників варто віднести дію когнітивного й ціннісно-мотиваційного компонентів що виконують функцію регуляції цілеспрямованої активності в зовнішньому середовищі. Аналогічні чинники впливу на процес самоактуалізації виділяє В.І. Боднар, вказуючи на важливість певних соціальних умов та внутрішніх рушійних сил [1]. Зовнішній чинник нами позначений як предметно-змістовий компонент. Він відображає специфіку контактів особистості із природним і соціальним середовищем, а також дозволяє враховувати психофізичні параметри індивіда.

Адаптація не є лише зберіганням рівноваги людини з навколишнім середовищем. Вона спонукає особистість до розкриття життєвого потенціалу й перетворення навколишнього освіту [9, с. 15]. З урахуванням дії зазначених вище чинників можна пояснити особливості само актуалізації підлітків, схильних до девіантної поведінки. Відповідна проблематика також знайшла висвітлення в наукових працях як самоактуалізація позитивно девіантної особистості [10].

Особливо цінними з позицій поставленого завдання, є положення Г. Олпорта, який зі специфічної точки зору розглядає проблематику самоактуалізації. Він підкреслює, що в ситуації вибору особистість приймає не лише позитивні цінності, але й регресивні, які допомагають їй вижити в світі, адже світ дуже складний, неоднозначний і суперечливий. Першу групу вчений називає цінностями росту, а другу – цінностями здорового регресу [5]. Отже, прояви делінквентної поведінки також можуть мати адаптивне значення. Водночас, ураховуючи взаємозв'язок зовнішніх і внутрішніх процесів, прояви «здорового регресу» виступають як чинник, що зумовлює включення захисних механізмів, отже, сповільнення руху особистості. Цей компонент структури зазвичай у психології позначається як поведінковий. Його особливістю в контексті проблеми само актуалізації в підлітковому віці є адаптивна функція, а також кооперативний характер.

Другий аспект розгляду самоактуалізації підлітків пов'язаний з розумінням закономірностей внутрішніх змін. Якщо самоактуалізація характеризує активність особистості в середовищі, що самовдосконалення розкриває особливості внутрішніх процесів. Самовдосконалення розгляда-

ється як специфічна когнітивна діяльність, що робить можливим досягнення власних природних, сутнісних сил (Д.О. Леонтьєв). Н.В. Старинська, погоджуючись із Р.С. Немовим, визначає самоактуалізацію як процес і результат особистісного, персонального самовдосконалення людини, її прагнення до максимально повної реалізації своїх можливостей і здібностей [9]. Самоактуалізація має зв'язок з процесами самопізнання, самоосмислення, смислового оцінювання. Важливою є теорія Ф. Перлза – основоположника гештальт-психології. Як критерій здоров'я особистості та її адекватності Ф. Перлз розглядає вміння чітко сформулювати гештальт і провести межу між власним Я і навколишнім середовищем. Висуваючи положення про необхідність балансу міжособистістю та її оточенням, Ф. Перлз розглядає як єдиний шлях до цього повне й нескінченне усвідомлення себе, своїх потреб [12].

Відповідно до поглядів Н.В. Старинської, А.О. Реана для побудови психології особистісної зрілості є необхідним уявлення про самоактуалізацію та самотрансценденцію як про поняття, що доповнюють один одне в єдиному процесі. Повноцінна самоактуалізація як виконання вищого призначення можлива лише через досягнення духовної, божественної ідеї [9].

Специфічну форму самоудосконалення як внутрішній процес набуває в підлітковому увіці. Якщо у дорослому віці це форма трансценденції, то у підлітковому, форма рефлексії, що пов'язана з формуванням Я-концепції та утворенням ціннісних орієнтацій. Особистісні цінності є похідними від суспільних цінностей, які людина, пропустивши через власний досвід та переконавшись у їх доцільності та необхідності, закріплює у свідомості у формі ціннісних орієнтацій. Вони виявляються у цілях, переконаннях і реалізуються в процесі життєдіяльності та підтверджуються життєвим досвідом особистості [7]. Отже, делінквентні прояви у поведінці є ознакою внутрішнього конфлікту, який, у свою чергу сигналізує про деформації в сфері ціннісних орієнтацій.

Ціннісні орієнтації як найважливіші утворення у структурі свідомості особистості підкріплюються особистим досвідом індивіда, його системою переживань та виражають моральну орієнтованість, на основі якої здійснюються відповідальні вибори, приймаються рішення. Формуються ціннісні орієнтації особистості лише в процесі індивідуального засвоєння зовнішніх щодо суб'єкта цінностей, які стануть для нього внутрішніми,

коли вони стають усвідомленими, емоційно «пережитими».

Відомо, що ключовим механізмом розвитку особистості та здійснення себе у різних сферах діяльності, є рефлексивна діяльність, яка дозволяє осмислити зміст своєї свідомості (результати діяльності й комунікації) [3].

На основі зазначеного вище, когнітивний компонент самоактуалізації особистості представляє, з одного боку, Я-концепцію, що містить сукупність уявлень, які підкріплюються життєвим досвідом, з іншого, – спирається на ціннісні орієнтації особистості, які характеризують сферу свідомості підлітка.

Третій аспект розгляду самоактуалізації підлітків, схильних до делінквентної поведінки, пов'язаний із механізмом становлення суб'єктності. У цьому контексті структура самоактуалізації може бути представлена найбільш повно. Суб'єктність людини, можливість її саморуку та самобудови перебуває в центрі психолого-педагогічних досліджень Г.О. Балла, І.Д. Беха, М.Й. Боришевського, С.Д. Максименка, В.О. Моляко, В.О. Татенка, Т.М. Титаренко. З самого початку Д.К. Гольдштейн розглядав самоактуалізацію як «цілісне вираження соціальної за своєю природою мотивації особистості» [11, с. 87]. У словниках із психології самоактуалізація пов'язується з мотивом людської діяльності й життя.

У вітчизняній психології самоактуалізація розглядається як проблема становлення особистості, а також вивчається у взаємозв'язку з процесами саморозвитку особистості. Самоактуалізована особистість є активним суб'єктом власної життєдіяльності. Л. Московець, Н.В. Старинська, А.В. Брушлинський та В.М. Русалов вважають, що найвищий рівень розвитку психіки людини відображено в суб'єкті. Категорія «суб'єкт» може виступати як критерій вимірюваних або спостережуваних характеристик реальних або ідеальних відносин особистості, результатів її діяльності [5, с. 51]. С.Л. Рубінштейн також розглядає категорію «суб'єкт» як інструмент, який дозволяє окреслити механізми втілення в реальність потенційних можливостей людини.

Ураховуючи, що поняття «суб'єкт» має соціальну природу, важливо підкреслити, що становлення суб'єктності передбачає розвиток здатності до кооперації, що є властивістю самоактуалізації в підлітковому віці. Л. Московець, Л. Коростильова розглядають самореалізацію як «здійснення можливостей розвитку «Я» власними зусиллями

людини в умовах співдіяльності, співтворчості з іншими людьми, соціумом та зі світом в цілому» [5]. Ю.В. Рутіна констатує, що розвиток компетенції включає професійні компетенції людини, під якими розуміються базові знання, вміння та здібності особистості, що являють собою інваріантний компонент особистості та сприяють успіху в діяльності, а також рольові компетенції як особисті характеристики, що визначають соціальну активність індивідуума у процесі організації та здійснення спільної діяльності людей у групах під час виконання завдань [8].

Структура самоактуалізації як цілісного механізму суб'єктності особистості представлена в моделях О.І. Пенькової, С.Л. Рубінштейна.

На думку С.Л. Рубінштейна, основними ознаками суб'єкта є здатність до саморозвитку, самовизначення, самовдосконалення. Він підкреслює, що людину як особистість характеризують не тільки актуальні характеристики, а й ті потенційні універсальності, які вона активно прагне реалізувати. Поняття «самоактуалізація» визначається ним через категорію «спрямованість» як інтегральну характеристику особистості, у якій поєднані динамічний, змістовий, відображальний і стосунковий (емоційний) аспекти [9]. Ймовірно, що у даному контексті саморозвиток розглядається як поняття, що є синонімічним самоактуалізації. За С.Л. Рубінштейном, самоактуалізація особистості є важливим показником її життєдіяльності. Атрибутом самоактуалізації є саморозвиток особистості як прояв суб'єктної активності у будь-якій діяльності. Який рівень самоактуалізації є показником продуктивності життєвого шляху й успішності у діяльності.

О.І. Пеньковою, В.І. Вітоняк виокремлюються три компоненти самореалізації особистості: когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий [6]. Когнітивна складова являє собою самопізнання як початкову ланку процесу. У цей період формуються лише окремі уявлення про своє Я, але ще відсутнє цілісне розуміння власної сутності. При емоційно-ціннісних процесах відбувається та ж сама інтегративна тенденція розвитку. Із багатьох окремих оцінок особистості, її власних дій, вчинків, які виявляються у різних ситуаціях і при взаємодії з різними людьми, формується більш-менш стійка, цілісна самооцінка, від якої залежить емоційне ставлення до себе. Саме завдяки цьому особистість формує індивідуальну систему ціннісних орієнтацій, від яких залежить динаміка її самореалізації. Поведінкова складова полягає у внутрішніх діях самоактуалізації, у потенційній поведін-

ковій реакції, яка може бути спричинена образом Я, самооцінкою і емоційним ставленням до себе. Самоактуалізація в системі «Я та інші» спрямована на адаптацію особи до інших людей і інших соціальних груп. Самоактуалізація в системі «Я і Я» виявляється у свідомій роботі особистості над собою, коли ставиться мета що небудь змінити, розвинути, удосконалити в собі [9]. Хоча ми не повністю погоджуємось з положеннями автора моделі, проте в ній знайшли відображення всі значущі аспекти самоактуалізації особистості підлітка

Висновки. Самоактуалізація є вродженою тенденцією людини до розгортання власного потенціалу в різних сферах життєдіяльності. Ця тенденція набуває специфіку на різних ступенях вікового розвитку людини та залежить від життєвого досвіду. Для усунення неоднозначності в тлумаченні сутності самоактуалізації й самореалізації особистості підлітка запропоновано керуватись еволюційним принципом, тобто критерієм віку. Це дозволило виявити специфіку самоактуалізації особистості підлітків з делінквентною поведінкою та розробити структурно-функціональну модель. Обґрунтовано доцільність застосування у дослідженні проблеми самоактуалізації підлітків психодинамічного й суб'єктного підходів, а у дослідженні аналогічної проблеми у зрілому віці, – екзистенційно-гуманістичного.

У підлітковому віці самоактуалізацію слід розглядати як процес, що передуює самореалізації особистості і є складовою механізму становлення суб'єктності індивідуума. Самоактуалізація в цей період виконує адаптивну функцію, характеризується набуттям свідомості й автономії. Через це в підлітковому віці провідне значення набувають зовнішні об'єктивні обставини, до числа яких можуть бути віднесені чинники природного й соціального середовища. Результатом їх впливу є дія захисних механізмів, отже, порушення когнітивної підсистеми.

У структурі самоактуалізації підлітків виділено предметно-змістовий компонент (відображає специфіку об'єктивних впливів навколишнього середовища та особливості життєвого досвіду особистості), когнітивний (виконує ціннісно-орієнтувальну функцію на основі Я-концепції), ціннісно-мотиваційний (забезпечує внутрішню саморегуляцію поведінки відповідно до ціннісних орієнтацій, самооцінок життєвого досвіду) і поведінковий (забезпечує соціальну адаптацію до середовища, у тому числі креативні прояви відповідно до змісту власної свідомості і моти-

вів перетворювальної діяльності) компоненти. Продемонстровано, що делінквентна поведінка є наслідком порушення функціонування будь-якого з них або кількох одночасно. Найбільш суттєве значення у підлітковому віці мають зовнішні обставини буття (предметно-змістовий чинник), що позначаються на формуванні Я-концепції та набутті досвіду життєдіяльності, та порушення здатності до кооперації, джерелом чого можуть

бути специфічні стосунки в сім'ї, через які виявляються незадоволеними потреби в любові та повазі.

У подальшому запропонована модель структури самоактуалізації підлітків з делінквентною поведінкою може стати основою для розробки цілісної системи психодіагностики впливу чинників і результатів процесу само актуалізації особистості.

Список літератури:

1. Бондар В.І. Філософська, теоретична та методологічна сутність і реалізація системного підходу до організації й проведення наукових досліджень. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2016. Вип. 3 (48). С. 3–10.
2. Боднар М. Самоактуалізація як чинник психічного здоров'я студентської молоді. *Освіт регіону. Політологія, психологія, соціальні комунікації*. 2021. № 2. С. 315–318.
3. Грись А.М., Максименко М.Ю., Моторна Т.М. Емоційні чинники самоактуалізації як механізм активізації особистісних ресурсів. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Житомир* : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2018. Т. XI. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 18. С. 46–64.
4. Максименко С.Д., Максименко К.С., Папуча М.В. Психологія особистості: підручн. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ТОВ «КММ», 2007. 296 с.
5. Московець Л. Самоактуалізація та самореалізація особистості: філософсько-психологічне розуміння. *Імідж. Поради спеціаліста*. 2019. № 5 (188). С. 51–56.
6. Пенькова О.І., Вінтоняк В.Ф. Психологічні детермінанти самореалізації особистості. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/708630/2/%D0%9F%D0%B5%D0%BD%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>
7. Пінська О.Л. Психологічні аспекти самореалізації особистості. *Вісник університету ім. Альфреда Нобеля. Серія Педагогіка і психологія. Педагогічні науки*. 2022. 2 (24). С. 107–113.
8. Рутиня Ю.В. Професійна самоактуалізація особистості. *Актуальні проблеми психології*. Том 1. Випуск 45. С. 66–71.
9. Старинська Н.В. Особливості самоактуалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. Київ: «Інтерсервіс», 2015. 178 с.
10. Черкашина І.В. Самоактуалізація особистості як психологічний феномен. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Психологічні науки*. № 1 (4). С. 18–27 DOI: 10.31558/2786-8745.2024.1(4).2
11. Goldstein K. The organism / K. Goldstein. – New York: American Book Co, 1939.
12. Perls, F., Hefferline, R., & Goodman, P. (1951/1994). *Gestalt Therapy: Excitement & Growth in the Human Personality*. New York: The Gestalt Journal Press. URL: <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?refereceid=2898001>

Kopylova S.V. SELF-ACTUALIZATION OF ADOLESCENTS PRONE TO DELINQUE BEHAVIOR AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON: STRUCTURAL COMPONENTS

This article examines the psychological content of self-actualization in adolescents with delinquent behavior using a systems-evolutionary approach. To address ambiguities in interpreting the essence of self-actualization and self-realization in adolescents, it is proposed to use an evolutionary principle (age criterion). This allowed us to identify the specifics of self-actualization in adolescents with delinquent behavior and develop a structural-functional model. The article substantiates the advisability of using primarily psychodynamic and subjective approaches in research on solutions to the problem of self-actualization in adolescents, and an existential-humanistic approach in studying a similar problem in adulthood. Using a systems-evolutionary approach, adolescent self-actualization is examined as a holistic approach that explains the mechanism of personality development. In the structure of self-actualization of adolescents, the following components are distinguished: subject-content component (reflects the specifics of objective environmental influences and the characteristics of the individual's life experience), cognitive (performs a value-orienting function based on the self-concept), value-motivational (ensures internal self-regulation of behavior in accordance with value orientations, self-esteem and life experience) and behavioral (ensures social adaptation to the environment, including creative manifestations in accordance with the content of one's own consciousness and motives for transformative

activity). It has been demonstrated that delinquent behavior is a consequence of a malfunction in any of them or several simultaneously. The most significant significance in adolescence is the external circumstances of being (subject-content factor), affecting the formation of the self-concept and the acquisition of life experience, and the cognitive factor, which affects the development of the ability to cooperate

Key words: *self-actualization, adolescence, delinquent behavior, structural components, creative potential, systemic-evolutionary approach, subjectivity, adaptability.*

Дата надходження статті: 14.09.2025

Дата прийняття статті: 01.10.2025

Опубліковано: 05.12.2025